

ÅTVIDABERG – EN TRÄDGÅRDSSTAD? Svante Kolsgård

Åtvidaberg – en trädgårdsstad?

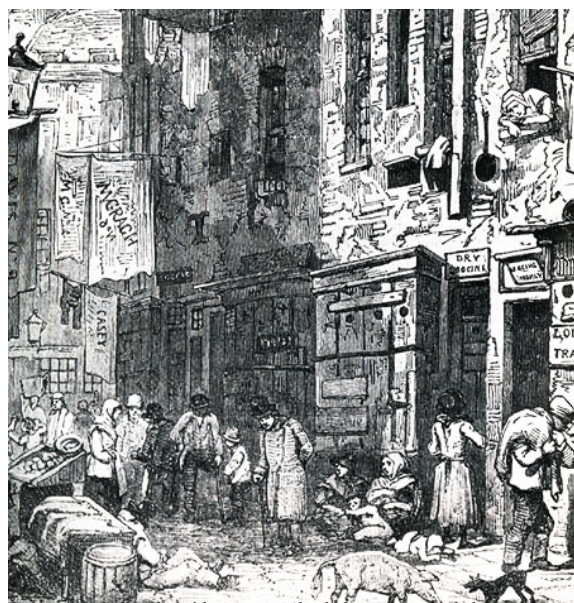
Svante Kolsgård

Av de olika förslag att möta industrialismens sociala problem i form av planerade mönstersamhällen kom engelsmannen Ebenezer Howards projekt om en trädgårdsstad att få den kanske största betydelsen för 1900-talets stadsplanering. Howard lanserade sin idé om en Garden City vid sekelskiftet 1900 och redan efter några få år anlades trädgårdsstäder i många västeuropeiska länder, bland annat i Sverige. Den omfattande fysiska förändringen av bruksamhället Åtvidaberg skedde också med trädgårdsstadsidealet som förebild. Ännu idag framställs Åtvidaberg som en trädgårdsstad. Frågan är emellertid i vilken grad 1900-talets europeiska trädgårdsstäder – och därmed Åtvidaberg – verkligen kom att realisera Howards ursprungliga modell.

Garden Cities of Tomorrow

I skriften *Tomorrow, A Peaceful Path Towards Reform* presenterade 1898 en då okänd, engelsk självlärd stadsplanerare Ebenezer Howard en modell för att lösa de vilt växande industristädernas bostadsproblem. Det var emellertid först genom en senare upplaga med titeln *Garden Cities of Tomorrow*, som Howards idéer fick stor spridning. Han byggde vidare på den långa engelska traditionen av mer eller mindre utopistiska förslag. Vissa engelska så kallade mönsterbyar ansågs mycket lyckade. Omtalade projekt är exempelvis Bournville anlagd för i första hand chokladfabriken Cadburys anställda och tvålfabrikör William Levers Port Sunlight. Till skillnad från vanliga engelska radhusområden präglades dessa mönsterbyar av en oregelbunden bebyggelse inbäddad i grönskande trädgårdar.

Howard gick emellertid betydligt längre. Hans trädgårdsstad syftade till en genomgripande social revolution, vars udd främst vände sig mot den omfattande markspekulationen i Englands trångbudda industristäder – inte minst i London. Genom att erbjuda ett nytt, attraktivt alternativ skulle flyttningsströmmen till den redan överbefolkade och ohälsosamma storstaden med dess svåra sociala problem från den alltmer glest bebyggda landsbygden kunna stoppas. Trädgårdsstaden var istället framtidens samhälle. Samhällets storlek begränsades till maximalt omkring 30 000 invånare för att undvika storstadens överbefolkningsproblem. Genom en kooperativ modell skulle stadsmarken ägas gemensamt av invånarna, vilket motverkade markspekulation. Varje trädgårdsstad var dessutom omgiven av ett omfattande jordbruksomland, som försåg staden med viktiga livsmedel samt skapade närhet till grönområden, vilket förstärkte trädgårdsstadskaraktern. Här förenades storstadens fördelar i form av karriärmöjligheter inom arbetslivet, ett brett utbud av kulturell verksamhet, med landsbygdens natur och hälsosammare miljö samt billigare levnadsomkostnader. Utflyttningen från storstädernas innerområden skulle i sin tur resultera i en radikal förmögenhetsomfördelning i och med att tomt- och hyrespriserna nu kraftigt tappade i värde. Processen kan liknas vid en oblodig social revolution.

Industrisamhällets baksida, tränga och ohälsosamma stadsdelar. Efter bild i Hobsbawm 1979.

Flera förstäder runt de svenska storstäderna kom att uppföras som trädgårdsstäder. Förorter till Stockholm som Djursholm och Saltsjöbaden, med villabebyggelse från 1890-talet, har ibland setts som tidiga trädgårdsstäder. Mer tydliga exempel är Enskede, ”den första svenska trädgårdsstaden”, som började anläggas på sommaren 1908 och Äppelviken. Men även i mer begränsade områden, som de fyra kvarter vilka bildar Röda stan i Norrköping eller gatumiljöer vid Lindengatan och Konsistoriegatan i Linköping är trädgårdsstadsidealet tydligt om än i olika varianter.

Lindengatan i Linköping. Foto Svante Kolsgård

Åtvidaberg – en trädgårdsstad?

Kring sekelskiftet 1900 ändrade Åtvidaberg på kort tid skepnad från traditionell bruksort till modernt villasamhälle, där det uttalade idealet var den engelska trädgårdsstaden. Baron Theodor Adelswärd var synnerligen intresserad och mycket väl insatt i den samtida debatten om det goda industrisamhället och då särskilt utvecklingen i England. Det skämtades om att baron Adelswärd drabbats av den ”engelska sjukan”. Adelswärds stora intresse i frågan tillsammans med den ännu intakta patriarkala maktstrukturen samt det faktum att baroniets kontrollerade mark- och bebyggelsefrågor medförde sällsynt stora möjligheter att just i Åtvidaberg genomföra en radikal förändring av samhället. Att Theodor Adelswärd anlidade den välrenommerade Per Olof Hallman för arbetet med 1904 års stadsplan, kan också ses som ett uttryck för viljan att skapa ett samhälle enligt tidens nya ideal.

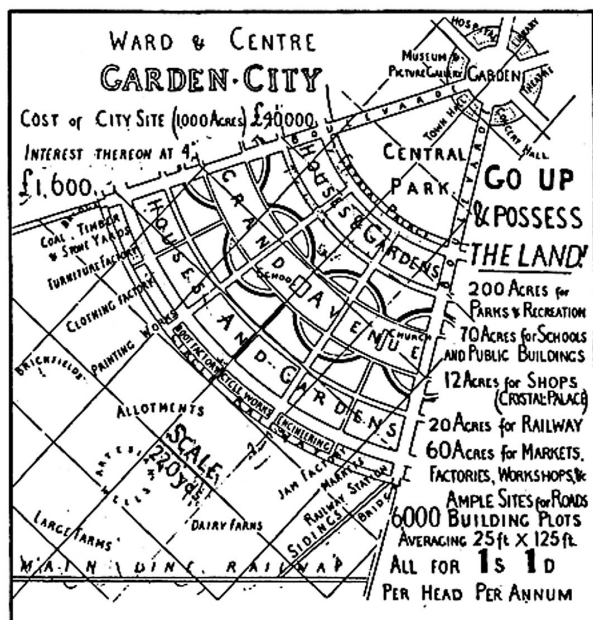
Enligt baron Adelswärds egen beskrivning av Åtvidaberg från 1911 nåddes också målet – att omforma Åtvidaberg till en trädgårdsstad. ”De centrala delarne, där redan förut industribyggnader voro belägna, äro anslagna uteslutande till industritomter, hvilka alla stå i direkt förbindelse med järnvägsstationen medelst bispår. Kvarteret närmast omkring industritomterna utmed Järnvägsgatan, som går mellan järnvägen och hotellet, utmed Stenhusgatan och det till nytt salutorg anslagna området, afses företrädesvis till byggnader för handlande och hantverkare. De kvarter slutligen, som äro belägna utanför dessa nu nämnda områden och ända till samhällets yttergränser, äro afsedda till bostadshus med i allmänhet större tomtarealer, så att husen kunna byggas fribelägna och omgivas af trädgårdar. Oaktat hela stadsplanens vuxit fram ur och omkring ett mycket gammalt, tättbebyggt samhälle, har man sålunda lyckats åstadkomma ett stadssamhälle af den typ, som brukar kallas trädgårdsstad”.

Att utnämna Åtvidaberg till en fullödig trädgårdsstad helt enligt Ebenezer Howards modell är naturligtvis inte korrekt. 1900-talets tidiga Åtvidaberg skiljer sig på en rad punkter från Howards ursprungliga idéer. Detta är dock knappast förvånande, då dessa inte realiserades fullt ut ens i Howards eget hemland England. I Hallmans stadsplan och i Adelswärds beskrivning från 1911 skymtar emellertid många inslag från en Garden City. Här finns den för Hallman typiska zoneringsen, där industri, verksamhet för

Åtvidaberg blir under början av 1900-talet ett modernt villasamhälle. Foto Johan E. Thorin.

handel och hantverk samt bostadsområden alla separeras från varandra. Den från baroniet styrda egnahemsrörelsen skapade en villabebyggelse med en enhetlig karaktär, trots betydande variationer, vilket bidrog till att förstärka bilden av en trädgårdsstad. Här spelade även den nyanlagda trädgårds-skolan i Västantorps en viktig roll, då skolans trädgårdsarkitekt och elever hjälpte till att komponera samhällets trädgårds-, park- och gatumiljöer. Viss likhet finns även mellan det jordbruksbälte som omgav Howards idealsamhälle och det bruksomland som sedan länge var knutet till Åtvidaberg.

Till vänster: Howards plan över en Garden City. Efter bild i Rådberg 1994. Till höger: Hallmans stadsplan över Åtvidaberg 1904. Facits arkiv.

Howards dröm förverkligades således aldrig fullt ut i Åtvidaberg, även om här fanns särskilt goda förutsättningar att genomföra radikala samhällsförändringar, vilka saknades i de flesta andra svenska trädgårdsstadsprojekt. Mest korrekt är att tala om en "åtvidabergsk version" av det mycket vida begreppet trädgårdsstad.

Svante Kolsgård är lärare i Historia vid Linköpings Universitet.

Referenser

- Adelswärd T, *Åtvidaberg med närmaste omgivning*. 1911.
- Bogren I och Eidborn G, *"Trädgårdsstaden – Åtvidaberg"*. Utfört som ALU-projekt våren 1995.
- Hobsbawm E, *Revolutionens tidsålder*. 1979
- Knudsen C, *Åtvidaberg – en industriell mönsterstad?* Opubl. B-uppsats i historia. Linköpings universitet. 1990.
- Paulsson G, *Svensk stad. Del 2*. 1972.
- Rådberg U, *Den svenska trädgårdsstaden*. 1994.
- Åtvidabergs historia*. Red S. Hellström. 1983.
- Önfelt C, *Sekelskiftesbebyggelsen i Åtvidaberg*. 1985